

15 ЖЕЛТОҚСАН – ДҮНИЕЖҮЗІ ТҮРКІ ТІЛДЕРІ КҮНІ: ЖАД ЖӘНЕ ЖАРҚЫН БОЛАШАҚ

ЮНЕСКО-ның 2025 жыл 3 қарашадағы Самарқандта өткен Бас конференциясының 43-ші сессиясының шешімімен 15 желтоқсанның ресми түрде «Дүниежүзі Түркі тілдері күні» деп жариялануы түркі тілі мен түркі әлемі тұрғысынан тек символдық жетістік ғана емес, тарихи, мәдени және дипломатиялық өлшемдері бар көпқабатты маңызды оқиға ретінде бағалануға тиіс (ЮНЕСКО, 2025). Бұл шешім, бір жағынан, түркі тілдерінің көне әрі бай мұрасының халықаралық деңгейде мойындалуын қамтамасыз етсе, екінші жағынан, түркі тілдері отбасына жататын мемлекеттер мен қауымдастықтар үшін ортақ тиесілілік санасын нығайтатын әрі болашаққа бағытталған ұжымдық бағдарды айқындайтын институционалдық негіз ұсынады. ЮНЕСКО секілді нормалар қалыптастыратын халықаралық ұйым қабылдайтын мұндай шешімдер өткенді ресми түрде бекітумен шектелмей, ортақ болмыс пен тарихи жад төңірегінде жаңа жаһандық көрінімділік кеңістігін қалыптастырады.

Жалпы алғанда 15 желтоқсанның таңдалуы кездейсоқ емес. Түркі тілінің жазба тарихына қатысты алғашқы әрі ең салмақты дереккөздердің бірегейі Орхон жазбалары VIII ғасырда дамыған жазба тілінің бірі ғана емес, саяси сананың, мемлекеттік дәстүрдің және ұжымдық болмыстың тіл арқылы қалай қалыптасқанын айқын көрсетеді. ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енгізілген Орхон алқабының мәдени ландшафты бұл жазбалардың тек түркі тарихы үшін ғана емес, бүкіл адамзаттың ортақ мәдени мұрасы тұрғысынан да айрықша маңызға ие екенін растайды (ЮНЕСКО Бүкіләлемдік мұра орталығы, 2025). Орхон жазбалары түркі тілінің ерте кезеңдердің өзінде-ақ абстрактілі ойды, қоғамдық тәртіпті және тарихи сананы білдіруге қабілетті болғанын дәлелдейтін, түркі тілінің тарихындағы іргелі әрі негізқалаушы мәтіндердің қатарында орын алады (Түрік тілі қоғамы, 2025).

XIX ғасырдың соңында Орхон жазбаларының заманауи ғылым әлеміне таныстырылуы түркологияның дербес академиялық пән ретінде қалыптасуындағы шешуші бетбұрыс кезең болды. Даниялық тілші Вильгельм Томсен ұзаққа созылған филологиялық зерттеулерінің нәтижесінде жазбалардың түркі тілінде екенін анықтап, олардың шешімін 1893 жылғы 15 желтоқсанда ғылыми қауымдастыққа жария етті. Томсеннің еңбектері тек бір жазу жүйесін оқумен шектелмей, түркі тілінің тарихи кеңістіктегі сабақтастығының ғылыми әдістер арқылы дәлелденуін білдірді. Бұл жаңалық түркі халықтарының тарихи болмысының заманауи академия тарапынан мойындалуына жол ашып, түркологиялық зерттеулердің институционалдануына берік негіз қалады. ЮНЕСКО-ның 15 желтоқсан күнін тірек ретінде алуы осы ғылыми бетбұрыс сәтін қазіргі мәдени дипломатиямен ұштастыратын саналы әрі мәнді таңдауды көрсетеді (ЮНЕСКО Түркия ұлттық комиссиясы, 2025).

«Дүниежүзі Түркі тілдері күні» туралы шешімнің қабылдануы жекелеген әрі кенеттен туындаған мәдени талаптың нәтижесі емес, 2021–2025 жылдар аралығында кемеліне келген көпжақты әрі ұзақ мерзімді дипломатиялық дайындық үдерісінің жемісі. Түркияның үйлестіруімен түркі мемлекеттері тарапынан әзірленген ұсыныс ЮНЕСКО-ның мәдени әралуандықты, көптілділікті және материалдық емес мәдени мұраны қорғауға қатысты негізгі қағидаттарымен үйлесетін тұжырымдамалық негізде қалыптастырылып, тиісті алаңдарда кеңінен талқыланғаннан кейін Бас конференцияның күн тәртібіне енгізілді. Үдерістің техникалық, дипломатиялық және тұжырымдамалық деңгейлерде жан-жақты пысықталуы бұл шешімнің тек символдық мәнге ғана емес, сонымен қатар институционалдық әрі орнықты негізге ие екенін айқындайды. Бұл жайт түркі әлемінің ортақ тиесілілікке қатысты мәселелерде, әсіресе тіл мен тарихи жад сияқты іргелі салаларда үйлесімді әрі бірлескен әрекет ету әлеуетінің күшейгенін көрсетеді.

Шешімнің Самарқанд қаласында жариялануы кеңістікке қатысты символизм тұрғысынан да айрықша мәнге ие. Тарих бойы ғылымның, мәдениеттің және өркениет өндірудің маңызды орталықтарының бірі болған Самарқанд түркі-ислам әлемінің зияткерлік жадында ерекше орын алады. ЮНЕСКО шешімінің дәл осы қалада жариялануы түркі тілдерінің тарихи тереңдігі мен оларды қазіргі институционалдық тұрғыдан мойындау үдерісі арасында берік байланыс орнатуға мүмкіндік беріп, аталған шешімнің тарихи тамырлармен біте қайнасқанын символдық деңгейде де айқындап берді.

Шешім қабылданғаннан кейін түркі әлемінде байқалған реакциялар тіл мәселесінің барған сайын стратегиялық мәні бар тақырыпқа айналып келе жатқанын көрсетеді. Түркі мемлекеттері ұйымы аясында жүргізілген талқылауларда тілдің тек мәдени құндылық ғана емес, халықтар арасындағы өзара ықпалдастықты, академиялық ынтымақтастықты және ұзақ мерзімді интеграциялық үдерістерді қолдайтын негізгі байланыстырушы фактор екені ерекше атап өтілді. Бұл көзқарас тіл саясатының енді тек ұлттық шеңберде ғана емес, аймақтық әрі көпжақты тұрғыдан қарастырылып отырғанын айғақтайды. 15 желтоқсанның халықаралық деңгейде танылуы осы ұстанымға берік легитимдік негіз қалыптастырды (Түркі мемлекеттері ұйымы, 2025).

Осы тұрғыда 15 желтоқсанға орай түркі мемлекеттерінде өткізілген және жоспарланған іс-шаралар жекелеген мерекелік атап өтулерден гөрі ортақ тіл мен тарихи жадқа негізделген біртұтас баяндау төңірегінде қалыптасты. Түркияда түркі тілінің тарихи дамуы мен қазіргі тіл саясаты академиялық жиындар аясында талқыланса, Әзербайжанда түркі әлеміндегі тіл бірлігі идеясының зияткерлік негіздеріне назар аударатын зерттеулер

Автор: қауымд.проф., доктор Суат БЕЙЛҮР,
Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

алдыңғы қатарға шықты. Сол сияқты Қазақстанда, Қырғызстанда және Өзбекстанда ұйымдастырылған ғылыми іс-шараларда да түркі тілдерінің өркениет тарихындағы орны айрықша атап өтілді (AzerTas, 2025; Gov.kz, 2025; Kabar, 2025).

Бұл көрініс 15 желтоқсанның қысқа уақыт ішінде тек символдық еске алу күні болудан шығып, түркі әлемінде тілге негізделген ортақ уақыт пен күнтізбелік сана қалыптастыру әлеуетіне ие екенін айқын көрсетеді. ЮНЕСКО тарапынан жарияланатын күндердің шынайы ықпалы тек үздіксіз академиялық өнімділік, білім беру саясаты және мәдени ынтымақтастық тетіктері арқылы ғана көрініс табады. Осы тұрғыдан алғанда, «Түркі тілдері отбасы күні» түркі әлемінде ортақ тілдік мұраға қатысты пікірталастар жыл сайын қайта жаңғырып отыратын институционалдық тірек нүктесі ретінде бағалануы мүмкін.

Осы контексте ЮНЕСКО шешімі мен ортақ түркі әліпбиі жөніндегі жұмыстар арасындағы өзара байланыс кеңірек қырынан қарастырылуы тиіс. Ортақ әліпби мәселесі көбіне техникалық егжей-тегжейлер немесе тар ауқымды пікірталастар төңірегінде көтерілгенімен, шын мәнінде бұл түркі әлемінде өзара түсіністікті арттыратын, ақпарат айналымын жеңілдететін және ортақ академиялық өндірісті ынталандыратын стратегиялық құрал. Ортақ әліпби қолданыстағы ұлттық әліпбилерді алмастыруды емес, ұзақ мерзімді перспективада ортақ баспа ісі, оқу-әдістемелік материалдар, цифрлық контент пен ғылыми коммуникация салаларында үйлесімділікті қамтамасыз етуді мақсат етеді (Түркі мемлекеттері ұйымы, 2024). Шындығында, соңғы кезеңде Түркияда ортақ әліпби қағидаттары негізінде жарық көрген бірқатар еңбектер бұл үдерістің нақты әрі сындарлы бастау алғанын айғақтайды.

ЮНЕСКО-ның «Дүниежүзі Түркі тілдері күні» ұғымына жасаған баса назары әліпби мәселесін тар техникалық шеңберден шығарып, оны тарихи сабақтастық пен мәдени әралуандық тұрғысынан қайта пайымдауға мүмкіндік береді. Орхон жазбалары айғақтаған тарихи тәжірибе түркі халықтарының әр дәуірде әртүрлі жазу жүйелерін қолдана алған қабілетке ие болғанын көрсетеді. Бұл тарихи икемділік қазіргі кезеңдегі ортақ әліпби бастамаларын идеологиялық таңу ретінде емес, мәдени әрі практикалық тұрғыдан қолайлы тетік ретінде қарастыруға болатынын айқындайды. 15 желтоқсанның жариялануы осы талқылауды тарихи жад пен болашаққа бағытталған көзқарасты ұштастыратын кешенді әрі инклюзивті негізге орнықтырады.

Бұл тұтастықтың академиялық кеңістіктегі ең маңызды алаңдарының бірі, сөзсіз, 2026 жылы Баку қаласында өткізілуі жоспарланған түркология конгресі. 1926 жылғы Баку түркология құрылтайының жүз жылдығымен тұспа-тұс келетін бұл жиын түркология тарихында тіл, әліпби және жаңғыру мәселелеріне қатысты ең маңызды кезеңдердің бірін қайта зерделеуге мүмкіндік береді. Осыған орай алдағы жылы түркі тілі мен мәдениеті аясында көптеген халықаралық ғылыми конференциялар, жарияланымдар және бірлескен

зерттеу бастамаларының күн тәртібіне шығуы күтілуде. Бұл үдерістер ЮНЕСКО-ның 15 желтоқсан жөніндегі шешімімен сабақтастыра қарастырылғанда, түркі тіліне қатысты зерттеулердің жаһандық деңгейде жаңа серпін алуына негіз болатынын көрсетеді.

Қорытындылай келе, ЮНЕСКО-ның 15 желтоқсанды «Дүниежүзі Түркі тілдері күні» деп жариялауы түркі тілдерінің әмбебап мәдени мұра жүйесіндегі орнын нығайтып, түркі әлемінің мәдени дипломатия әлеуетін арттыратын стратегиялық мәні бар қадам. Алайда бұл шешімнің ұзақ мерзімді әрі тұрақты ықпалы символдық танудан асып түсіп, ортақ мәдени мұраны бірлесе қорғауға бағытталған нақты іс-қимылдардың жүзеге асырылуына тікелей байланысты. Цифрлық архивтерді қалыптастыру, ортақ сөздіктер мен терминологиялық жобаларды қолдау, сондай-ақ жасанды интеллектке негізделген аударма және тілдік технологияларды түркі тілдері арасындағы өзара түсіністікті арттыратындай бағытта дамыту маңызды мүмкіндіктер ұсынады. Қолданыстағы жасанды интеллект технологиялары түркі тілдерінің өзара жақындығын анағұрлым айқын көрсетіп, академиялық өнім өндіру үдерісін жеделдету әлеуетіне ие. Әліпби мәселесіндегі ұсақ-түйекке бой алдырғаннан гөрі, дәл осы технологиялық мүмкіндіктерге сүйене отырып ілгерілеу ортақ тілдік сананың нығаюына анағұрлым нақты үлес қоса алады. Осы бағытта жүзеге асырылатын қадамдар арқылы түркі тілі тек тарихи жадтың бір элементі ретінде ғана емес, ортақ болашақтың іргетасын қалаушы негізгі құрамдас бөліктердің бірі ретінде орнықты әрі тұрақты түрде айқындалатын болады.

Дереккөз:

ЮНЕСКО (2025). 43-бас конференцияның ресми материалдары. Сілтеме: <https://www.unesco.org/en/general-conference> Қаралған уақыты: 13.12.2025.

ЮНЕСКО Бүкіләлемдік мұра орталығы, Орхон аңғарының мәдени негіздері. Сілтеме: <https://whc.unesco.org/en/list/1081/> Қаралған уақыты: 14.12.2025.

ЮНЕСКО-ның Түркия ұлттық комиссиясы (2025). ЮНЕСКО-ның 43-бас конференциясында 15 желтоқсанның «Дүниежүзілік Түркі тілдері отбасы күні» ретінде жариялануына қатысты ресми мәлімдеме. Сілтеме: <https://www.yunesco.org.tr> Қаралған уақыты: 15.12.2025.

Түркі мемлекеттері ұйымы (2024). Түркі дүниесіндегі тіл, мәдениет және ортақ әліпби бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстар. Сілтеме: <https://www.ots.org>. Қаралған уақыты: 13.12.2025.

Түркі мемлекеттері ұйымы (2025). Мәдени ынтымақтастық пен тіл саясатына қатысты бағалаулар. Сілтеме: <https://www.ots.org>. Қаралған уақыты: 14.12.2025.

Түрік тілі қоғамы (ТТК). Орхон жазбалары және түркі тілінің тарихи дамуы. Сілтеме: <https://www.tdk.gov.tr>. Қаралған уақыты: 15.12.2025.

AzerTas (2025). ЮНЕСКО-ның 15 желтоқсанды Дүниежүзілік Түркі тілдері отбасы күні деп жариялау туралы шешіміне қатысты талдаулар. Сілтеме: <https://azertag.az>. Қаралған уақыты: 13.12.2025.

Gov.kz (2025). Қазақстандағы тіл саясаты және Түркі тілдері отбасы күні аясында өткізілген іс-шаралар. Сілтеме: <https://www.gov.kz>. Қаралған уақыты: 14.12.2025.

Kabar (2025). Қырғызстанның ЮНЕСКО-ның 43-бас конференциясына және Түркі тілдері отбасы күні үдерісіне қатысуы. Сілтеме: <https://kabar.kg>. Қаралған уақыты: 15.12.2025.